

Sociologická hermeneutika a metafory v sociálně- vědním výzkumu: problém demarkace konkrétního empirického a konkrétního imaginativního pojmu

*Sociological hermeneutics and metaphors in social sciences: a problem of
demarcation concrete empirical and concrete imaginative concepts*

Ondřej Stulík¹

Abstrakt: Článek je zaměřen na vybrané implikace mezi sociologickou hermeneutikou (přístup) a analýzou metafor (analytický koncept). Konkrétně je řešen vztah lingvistického kontextu textu (jako empirického korpusu) a vyplývajících (skrytých) implikací, které jsou odhalitelné díky kontextu metaforického významu. Určený vztah může pomoci k zpřesnění role sociologické hermeneutiky v sociálních vědách, konkrétně k možnosti volby v kvalitativních metodách skrze kritickou metodologii. Výstupem článku je konstatování silné vazby mezi tvorbou kontextuálních metafor a postavením polysémického slova ve větě, která díky tomu tvoří základním referenční objekt empirického korpusu pro samotnou analýzu.

Klíčová slova: analýza metafor, kontextuální analýza, metodologie, sociologická hermeneutika.

Abstract: Submitted article is focused on some implications between sociological hermeneutics and metaphors as analytical concepts. There is examined some implications between linguistic context and metaphor concept, which is necessary base of metaphors, in the article. Revelation of mentioned connections may help to refinement sociological hermeneutic for examining in social sciences with using qualitative methodology. The key ascertaining is a strong connection between building of a metaphor and making of context in the sentence, with polysemy word. If the interpretative research has to be tenable, then it has to take into account both context and his first analysis.

Keywords: content analysis, metaphor analysis, methodology, sociological hermeneutics.

---

¹ Faculty of Philosophy and Arts, University of West Bohemia, Department of Politics and Interational Relations; Bussiness center Avalon, Podebradova 1, 301 00 Pilsen; stulik@kap.zcu.cz.

Úvod

Sociální vědy se při empirickém zkoumání potýkají s problémem metodologického uchopení zkoumaných fenoménů. Přesto, že jsou metody sociálních věd rozpracovány na poměrně vysoké úrovni, objevují se neustálé dohady ohledně relevance sociálních věd jakožto „věd“. Objektivita a přesnost jsou stále vyzývány k odpovědnosti před proměnlivou sociální realitou. Problém je nicméně hlubší, protože mimo sociální proměnlivost, která zabraňuje vědecké přesnosti vymezení zkoumaných předmětů, je zde i problém zatíženosti vědce jeho vlastními představami sociální reality. Tato otázka se týká jak ideologie, tak jednoduše vědecké etiky. Sociální vědec interpretuje a v interpretaci se objevuje možnost promítnutí vlastního hodnotového zatížení vědce. Z tohoto důvodu je třeba metody stále zpřesňovat, aby se možnost promítnutí hodnotového rámce minimalizovala. Zpřesňování především kvalitativních metod je možné a účelné skrze zpřesňování vědeckých přístupů (či paradigmat), o což se pokouším i v tomto článku.

V následujícím textu se zaměřuji na některé implikace kontextu, který je vždy přítomný v empirickém korpusu zkoumaných textů, které slouží jako předměty výzkumu v sociálních vědách. Implikace kontextu dávám především do souvislosti s konceptem metafor, který je stavebním kamenem analýzy metafor. Odhalení zmíněných vazeb by mělo dopomoci k zpřesnění významu sociální hermeneutiky (viz také Baert 2003: 99) pro zkoumání v sociálních vědách při použití kvalitativní metodologie. V článku se tedy zaměřuji na základní pojmy, jako je kontext, kontextualizace, hermeneutika, metafora, porozumění, aj. Výstupem této studie bude nastínění některých možností přístupu k interpretaci, nikoliv specifická metodologie pro sociální vědy.

Kontext a porozumění – několik slov k základním pojmům

Při snaze o objasnění základních pojmů je nutné postupovat uvážene a dle předem stanoveného plánu. V opačném případě by hrozil stav přerývanosti jednotlivých pojmů a jejich proklamovaná návaznost by se vytratila či vůbec neobjevila. Můj stanovený plán se bude odvíjet o prvního pojmu, kterým je kontext a přes další pojmy – které budu uvádět záhy – se pracuji až ke stanovení a demarkaci mezi konkrétním empirickým a konkrétním imaginativním pojmem.

Kontext lze obecně chápat jako souvislosti účinků nějakého zkoumaného jazykového projevu (který je převoditelný na text). Jinými slovy je kontext souvislostí mezi jednotlivými významy (ve větách) v textech, tedy (ještě jednodušeji) souvislostí mezi „něčím“ a „něčím“ (Gadamer 2000: 33). Jedná se fakticky o partikulární část jazykové struktury, která něco vypovídá. Pokud zkoumáme kontext, pak musíme zkoumat i jeho význam, protože ten jediný nám může něco říci o představě sociálního (či politického) stavu, který je zkoumán (např. promluva politika, polostrukturovaný rozhovor, ale i knižně publikovaná sociální teorie). Z tohoto důvodu je kontext tak důležitým analytickým konceptem, protože nám v sociálních vědách otevírá přístup k jazykové struktuře, která (při výběru konkrétního zkoumaného objektu) může odrážet (sociální) politický obsah (stav).

Abychom onen (sociální) politický stav, který nás zajímá, mohli interpretovat, pak je nutné, abychom porozuměli jazykové struktuře, která je jeho médiem. Struktuře je tedy třeba rozumět a vyjádřit smysl souvislosti účinků (tedy její kontext) u objektů, které jsme si stanovili jako výzkumné (např. vysoká politická kultura ústavních činitelů v České republice). V sociálních vědách je však důležité zaměřit se na paroli, která může být (a velmi často je) skryta i v textu psaném. Pokud se zaměříme na paroli, pak můžeme zkoumat osobitý projev

mluvčího (Gadamer 1994: 44). Mluvčí se pro nás stává partnerem a jazyk je „(...) médiem, kde dochází k dorozumění partnerů a ke srozumění ve věci“ (Gadamer 1998: 598). Porozumění se v abstraktním dialogu mění v dorozumívání ve snaze o srozumění či rozumění „něčemu“.

Podle Gadamera (1994: 26) je rozumění běžnou kognitivní funkcí člověka a obsahuje lingvistický rozměr a rozměr kulturní tradice.² Zde přichází ke slovu hermeneutika, protože ta stojí na lingvistice a dějinnosti, která má v tomto smyslu podobu kulturní tradice.³ Kulturní tradice obsahuje předsudky a předpoklady, které jedince ovlivňují v rozumění (Bielskis 2005: 101), mají tedy svůj jazykový charakter (Schmidt 2006: 130) a jsou produktivní, tedy spoluvytvářejí jedincovy promluvy (Gadamer dle Taylor 2011: 105). Svůj takřka samozřejmý odraz mají předsudky a předpoklady v dorozumění a srozumění – jednoduše lze říct, že dorozumění a srozumění je možné (u intersubjektivního horizontu), pouze pokud je nám daná kulturní tradice vlastní, nebo jsme s ní srozuměni. To, že můžeme rozumět, znamená, že můžeme chápat i význam daného sdělení. Navíc rozumění znamená, že jsme schopni (pokud jsme k tomu i ochotni) zvážít, co daným sdělením (promluvou) druhá osoba myslí (Gadamer 2004: 9).⁴ Díky tomu je rozumění již výkladem (Gadamer 2010: 340), a to i v případě, kdy se jedná o překlad⁵ z jednoho jazyka do druhého.

Dalším pojmem, který je s výše uvedenými pojmy provázaný (zejm. hermeneutikou), je smysl. Smysl je zajištěn tím, že dané promluvě (v textu či diskuzi) rozumíme, resp. rozumíme jejímu obsahu (srov. Plunkett 2011: 19), a dokážeme tak základně chápat kontext. Záměrně jsem uvedl, že obsah promluvy chápeme „základně“, protože pokud bychom ho pochopili zcela, pak ho již není třeba interpretovat. Promluva nám musí být tedy do jisté míry cizí, ale ne jako něco, čemu nerozumíme a co zcela nechápeme, ale jako něco, co jsme do jisté míry pochopili, rozumíme tomu, ale není to plně v souladu s naším⁶ dějinným horizontem zasazeným (to podtrhuji) do kulturního a sociálního kontextu (Gadamer 1994: 8). Pokud to není plně v souladu s naším dějinným horizontem zasazeným do kulturního a sociálního kontextu, pak je možné říct, že se zde právě projevuje osobitost (vyjádřená skrze paroli) druhého, kterou zkoumáme, a která je naším předmětem výzkumu, kdy sami sobě předmětem nejsme (Gadamer 1994: 48). Smysl je tedy (přirozeně) ukryt v osobitém rozumění osobité promluvy či promluv. Pokud bych měl doposud uvedené shrnout, pak: Smysl kontextu je ukryt v jazykové struktuře. Smyslu kontextu osobitě rozumíme (pomocí hermeneutiky) jak díky jazykové struktuře, tak díky paroli užitě při promluvě o námi zkoumaném objektu. Nyní je nutné ale dále rozpracovat problém promluvy, který je prozatím nejasný. Promluva je především empirickým materiálem, ve kterém se odhaluje specifická parole. Pokud pochopíme jazykovou strukturu, kontext a hermeneutické principy, pak může být konkrétní promluva o konkrétním objektu, který zkoumáme, základním stavebním kamenem naší

² Kulturní tradici lze nazvat i sdíleným dějinným vědomím nějaké skupiny. Jedinec je tím daným dějinným vědomím ovlivňován, ale je k němu vždy reflexivní – jedinec tedy neustále „přemýšlí“ a zasazuje vše do kontextu (srov. Gadamer 1994: 8).

³ Za vyzdvihování tradice bývá Gadamer kritizován a označován až za „autoritativního konzervatistu“ (Hamilton 1996: 98).

⁴ Příkladám jeden výmluvný citát v originálním znění, který celou situaci dokreslí: „[...] oh, now I understand what you want! In saying this, I have not said that you are right or that you will be judged to be correct. But only if we get to the point that we understand another human being, either in a political situation or in a text, will we be able to communicate with one another at all“ (Gadamer 2004: 9).

⁵ Překlad z cizího jazyka je specifický, protože je nutným mezikrokem k rozumění a tedy i k zprostředkování kulturní tradice (vice např. Gadamer 1998: 599-600).

⁶ „Každá interpretace textu má tedy začínat reflexí interpreta nad přejatými myšlenkami, jež vyplývají z jeho hermeneutické situace“ (Gadamer 1994: 44).

empirické sociálně-vědní analýzy. Je třeba ale se na promluvu podívat poněkud v obecnější rovině a zasadit ji do hermeneutické interpretace jako výchozího přístupu (nikoliv pojmu) tohoto textu.

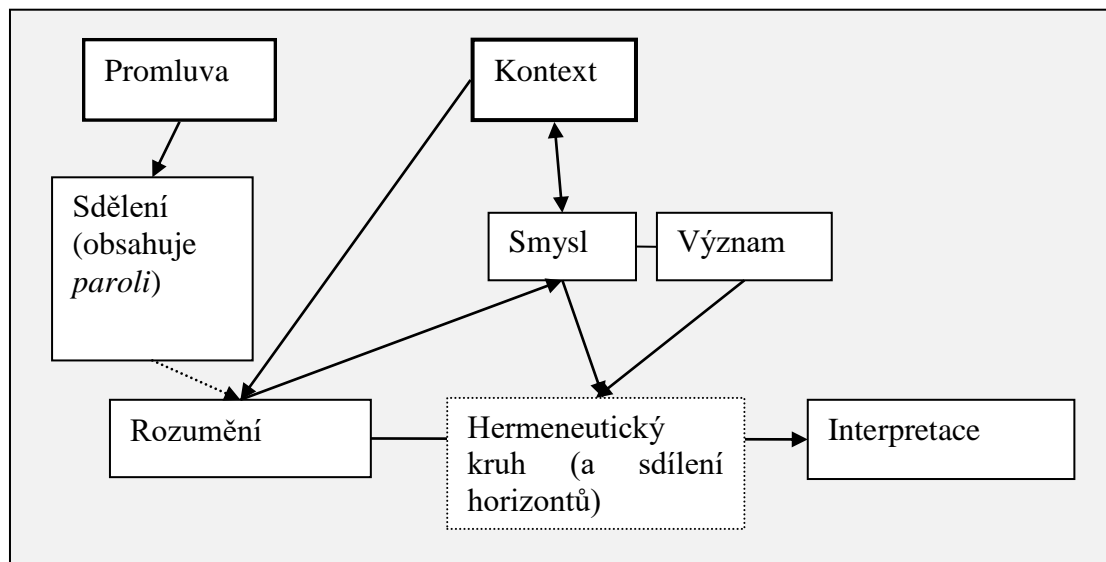
Promluva, která nese nějaký smysl, odkazuje na známý svět, jehož (nějakou) část (obsah) se snaží popsat. Promluva tedy odkazuje ke smyslu a významu skrze svůj obsah. Význam je pak určen pomocí věty a platí, že pokud je znak základní jednotkou jazyka, pak věta je základní jednotkou promluvy, která nese smysl a význam. Podle Ricoeura (2000: 122) je patrné, že „(j)akmile jsme v oblasti věty, řeč již směřuje za sebe samu: říká něco o něčem“. A o smysl a význam v hermeneutice jde, protože po rozumnění jsou klíčem k interpretaci (jako cíli přístupu) právě smysl a význam sděleného (Ricoeur 2004: 29). Smysl a význam sděleného se interpretací neustále zpřesňuje díky zapojování většího a většího množství promluv (tím vytváříme empirický korpus výzkumu). Hermeneutická interpretace je tak kruhová (Gadamer 1994: 40) či spirálovitá,⁷ protože se neustále vracíme do výchozího bodu, nicméně zpřesňujeme smysl, význam a kontext. Obrovským problémem ale je, jak nakládat s promluvami pomocí interpretace. Jistě, uváděl jsem, že dochází ke zpřesňování pomocí hermeneutické interpretace. Tím ale není vyřešen problém zatížení sociálního vědce, který k promluvám přistupuje z výše uvedených pozic. Zatížení sociálního vědce se projevuje v rozumnění kontextu, kdy dochází ke střetu jeho vlastního rozumnění a uvádění smyslu promluvy, kterou v kontextu zkoumá, s parolí (zde jako určení významu) toho, kdo je autorem konkrétní promluvy. Takový problém je možné řešit pomocí sdílení horizontů pro porozumnění v hermeneutické spirále. Sdílení horizontů je možné představit takto: setkají se (minimálně) dva mluvčí jako dva autoři dvou textů, nebo jako jeden autor textu (obecněji promluvy) a jeden interpretátor (to je případ, kterého se v tomto textu držím). Pokud jeden autor/interpret chce rozumět druhému, pak je nutné, aby pochopil smysl z kontextu promluvy druhého a význam sděleného. Rozumněním pochopí smysl a význam a tím se může začít vztahovat k horizontu druhého s tím, že do něj *nutně promítá svůj horizont porozumnění*, který je, dodávám, dějinný. To mj. znamená, že ten, kdo se snaží rozumět, nikdy nemůže plně interpretovat motivy, které vedly druhého ke sdělení (Chenari 2009: 24). Zjednodušeně: nemůžeme se druhému tzv. zcela dostat do hlavy a pomocí toho dále rozvíjet, co by si druhý mohl myslet kdyby (...). V tomto případě „kdyby“ neplatí – pokud bychom se o to pokoušeli, pak bychom zabředli do psychologické futurologie, jejíž základní principy jsou neudržitelné. Co však můžeme, je číst mezi řádky daného, tedy v promluvě již „vysloveného“ (byť i v písemné podobě). Existuje tedy snaha o sdílení horizontů pro porozumnění (srov. Weber 1998: 101).⁸ Na základě sdíleného porozumnění je pak možná interpretace významů. Interpretace je tedy základně dialogem jednoho s druhým (Hamilton 1996: 86-87) a dialogický je i diskurz (Adjei 2013: 3), jako komplexní představa o kontextu věci, o které mluvčí hovoří. O odhalení diskurzu jako komplexní představy při interpretaci promluv jde v sociálních vědách především. Odhalení diskurzu je možné skrze odhalení kontextu, nicméně musíme vždy volit vhodný přístup a metodologii. Za jeden z vhodných přístupů považuji hermeneutickou spirálu, kterou zde představuji, která lze provázat s poměrně jednoduchou analýzou metafor. Provázání je možné díky struktuře metafor, kterou představím níže. Jiné přístupy či dokonce metody představovat nebudu, protože taková snaha by značně překročila záměr tohoto článku. Než se však ve výkladu posunu ke struktuře metafor, je třeba zdůraznit

⁷ K problému kruhu či spirály se vyjadřuje Ricoeur (2000: 114): „Nepopírám, že analýza je kruhová. Lze však vyvrátit to, že tento kruh je bludný. Raději bych zde mluvil o spirále bez konce, v níž prostředkování sice několikrát prochází stejným bodem, ale v odlišném postoji“.

⁸ To tedy neznamená, že by se horizonty automaticky „protuly“ a mluvčí ovlivnily v jejich přesvědčeních. Možné to je, ale je to až možný – nikoliv nevyhnutelný – následný krok po porozumnění (srov. Schmitt 2006: 118).

základních riziko, které sociologickou hermeneutiku (tedy hermeneutiku jako přístup v sociálních vědách) provází, a to je komplikovanost jazykové struktury, která odráží sociální realitu. Zmíněná komplikovanost bude předmětem následující kapitoly. Nyní pro větší přehlednost uvádím graf, který vizualizuje uvedené klíčové pojmy.

Graf č. 1: Kontext a souvislost pojmů pro sociologickou hermeneutiku

Sociální realita jako odraz jazykové struktury – nevyhnutelná komplikovanost

Jazyková struktura je vysoce komplikovaná a díky tomu je i komplikovaný vztah sociálního vědce k sociální realitě, kterou jazyková struktura odráží. Sociální realitou zde mám na mysli kontext jednotlivých promluv, které sociální vědec zkoumá za nějakým výzkumným účelem (např. odhalit proměny významu slova „tradice“ ve vysoké politické kultuře ústavních činitelů v České republice). V čem onen komplikovaný vztah spočívá? To se pokusím vysvětlit v několika následujících odstavcích, kdy se budu zaměřovat na vztah sociální hermeneutiky a metafory jako jazykového útvaru, resp. jejich implikací pro sociálně-vědní výzkum.

Problematické především je, že sociální vědec má velice komplikovanou pozici v tom „čeho se chytit“ při snaze využít sociologickou hermeneutiku jako přístup. Pokud chce zkoumat jednotlivé promluvy, tedy porozumět jim, uvést je do kontextu a finálně je interpretovat, pak ho jako první (patrně) napadne, že jednotlivá slova mají několik významů. Od toho se může odrazit a do jeho snahy o rozumění tedy vstupuje tzv. polysémie, jako kategorie, se kterou musí „reálně“ pracovat (přístup je fakticky daný sociologickou hermeneutikou). Polysémie zjednodušeně znamená, že slova mají více významů (Ricoeur 2004: 5). Pokud je ale věta základní jednotkou promluvy (jak jsem výše uváděl), pak je otázkou, proč bych měl tematizovat samostatné polysémické slovo, resp. polysémické významy slova. Polysémické slovo je jednoduše polysémické pouze v případě, pokud je bez kontextu, je z něj vytrženo a stojí samostatně, tedy bez věty jako základní jednotky promluvy. Tematizace polysémického slova je však nutností, protože slova tvoří referenční rámce věty a určují smysl (a sdělovaný význam) *opřený* o kontext. Zde je tedy odůvodnění, proč je třeba polysémii tematizovat. Přesto je ale vztah kontextu a polysémického slova komplikovaný a problematický. Důvod je poměrně prostý: pokud (obecně řečeno) použijeme v textu (jako promluvě) jiné slovo, smysl

věty, její význam a kontext se taktéž promění. Rozumění a finální porozumění promluvě závisí na významu slova, a to v tom smyslu, že mluvčí (autor promluvy/textu) slovu nějak rozumí a do kontextu tedy vkládá své sdělení. Jinak řečeno: můžeme se domnívat, že stačí rozpoznat polysémii slova, protože slovo je základní jednotkou pro rozpoznání a zkoumání významu, příp. kontextu. Takový pohled však nepostačuje, protože stále bychom naráželi na nevyřešený problém věty jako základní jednotky promluvy – jednoduše není patrný soulad polysémického slova jako referenčního rámce a věty jako základní jednotky promluvy. Soulad se nicméně pokusím na následujících odstavcích vysvětlit tak, aby byla připravena půda pro tematizaci metafor vycházející z operacionalizovaného kontextu (viz také graf č. 2 níže).

Začnu shrnutím již výše řečeného, tedy toho, z čeho vycházím. Tedy: při úvahách o rozumění a významu je nutné uvažovat i nad tím, *čemu* vlastně porozumět a význam *čeho* odhalovat. Obecně se pokoušíme porozumět významu nějakého sdělení. Sdělení se nejlépe zkoumá v textu, protože sdělení se tím „obnažuje“ trvale (je zapsáno a nikam neplyne – můžeme ho číst znovu a znovu a tím i aplikovat hermeneutický přístup), zatímco mluvené slovo je bezprostředním dialogem, který plyne a je doplněn gesty. Samozřejmě pokud je promluva aktuální a „mluvená“, navíc opatřená gesty, pak jí můžeme porozumět ihned, ale na druhou stranu se kontext dříve řečeného může vytrácet, není trvalý a gesta (vyjadřující mimo jiné bezprostřední emoce) mohou kontext i překrýt. Ricoeur, který psaný text preferuje, proto říká, že aktuální mluvený dialog vyjadřuje paroli jako osobní výpověď autora a přidanou hodnotu, ale z textu lze vyčíst diskurz, který je trvalejší, provázaný a vypovídá daleko více o smyslu a významu, který autor vkládá do dialogu. To, že je text trvalý, ho do jisté míry osamostatňuje od autora (Fridmanová 2005: 196), protože diskurz je určen jako nová hodnota, jako něco, co nově vzniklo a můžeme s tím samostatně pracovat. Autor sice do dialogu vkládá smysl a tím nastavuje diskurz, ten má ale svá pravidla, která jsou často nezamýšlená (to má velký význam pro zkoumání textů jako promluv pomocí sociologické hermeneutiky). A právě diskurz je následně třeba zkoumat. Tolik k výchozímu bodu a cíli, který by měl zde představovaný přístup sledovat. Nicméně na předchozích řádcích byla i nová informace, která přemostila poměrně obecnou sociologickou hermeneutiku jako interpretaci promluv a skrze výklad parole ji posunula k pojmu diskurzu. Ricoeur (právě) parole jako pojem odsouvá a řeč chápe jako diskurz (explicitně Fridmanová 2005: 195; v kontextu viz např. Kearney 1991: 64; White 1991: 143-144), což je kvalitativní posun pro zkoumání textů v rámci sociálních věd. Čím je ten posun dán a proč to tak úzce souvisí se společenskými vědami? Jednoduše bez zkoumání diskurzu v textech (jako promluvách) by nebylo dost dobře možné zkoumat kulturní a sociální kontext (ve smyslu historie), který se vytváří v čase a který je pro (sociální) hermeneutiku nutný (Ricoeur 1991: 185; srov. Fridmanová 2005: 197). Jak ale k diskurzu a jeho pravidlům přistupovat, když jsem na jeho zkoumání výše rezignoval? Zde se právě ke slovu dostává nutnost spojení akcentu na polysémii a kontextu ve větě, a to při zkoumání diskurzu v nějakém textu (či sérii textů) na pozadí metafor a jejich tvorby.

Metafora – několik významů a propojené kontexty

Odlišné významy stejných slov (což je podstatou polysémie) se zkoumají mj. pomocí metafor. Metaforu je nutné analyzovat, aby bylo možné odhalit polysémický význam. V tomto textu se ale pokusím odpovědět pouze na to, co je metafora a jaký má význam pro sociologickou hermeneutiku jako přístup – analýzu tedy ponechám stranou. Metafora popisuje rovný vztah mezi dvěma sférami odlišné zkušenosti, které na sebe odkazují (Lakoff & Johnson 2002: 17). Jinými slovy metafora je popisem odlišných významů stejného slova (viz polysémie), ale zároveň popisuje dvě odlišné sféry zkušenosti, tedy dva kontexty promluv (jejich základní jednotkou při zkoumání je věta). Díky tomu je metafora klíčovým konceptem, který

dopomáhá k spojení polysémie (jako konceptu) s nutností zkoumání kontextu ve větách jako základních jednotkách. Základní určení toho, co je metafora, a konstatováním jejího klíčového významu však nepostačuje k určení jejího významu jako takového. Význam metafory pro sociologickou hermeneutiku se pokusím odhalit na následujícím příkladu, kde vyzdvihuji metaforu jako popis dvou odlišných sfér zkušenosti.

Jednou ze sfér zkušenosti mohou být např. kořeny stromu. „Kořen stromu“ je pojem, který odkazuje k jakési obecné představě o stromu a jeho kořenům, které stromu dávají vláhu, vyživují jej a díky nim strom může růst. V tomto smyslu strom z kořenů vyrůstá. Druhou sférou zkušenosti, odlišnou od té první, je tradice v politické kultuře, tzv. silná (též tuhá) politická kultura. Tuhá politická kultura obsahuje normy, které jsou pro danou společnost základní. V tomto smyslu hovoříme o politickém řádu. Pokud je např. společnost z hlediska dlouhotrvající tradice navyklá na demokratickou formu vlády, pak můžeme říct, že demokracie patří mezi základní normy společnosti a zároveň tedy patří k silné politické kultuře. Lze tedy identifikovat dvě odlišné sféry zkušenosti. Tyto dvě odlišné sféry zkušenosti je možné provázat pomocí metafory, která umožňuje vyjádřit rovný vztah významů, tj. „něco“ je⁹ „něco“ (tomu se říká metaforická linearita). Na uvedený příklad lze rovný vztah aplikovat následovně. Kořeny stromu jsou základem pro strom a jeho „podobu“ či samotné zachování. Tradice je základem pro silnou politickou kulturu, včetně jejího zachování. Obě odlišné skutečnosti/zkušenosti mají něco společného, protože „něco“ tvoří jejich základ a o něco usilují. U stromu jsou základem kořeny a u tuhé politické kultury jsou oním základem tradice. Pokud použijeme metaforu, pak je možné říct, že kořeny jsou tradice tuhé politické kultury. Je zde vidět první metafora, která spojuje dvě odlišné zkušenosti, a přesto dává smysl. Pokud je vztah rovný, jak jsem uvedl, mělo by být možné, že se pořadí slov obrátí a význam zůstane rovnocenný. Tradice jsou kořeny – zdá se, že v obráceném pořadí zní metafora poněkud lépe. O co se tento „pocit“ opírá? Z hlediska jazyka je pravdou, že jsou obě metaforické dvojice rovnocenné, ale pouze v případě, že jazyk bereme pouze jako *langue*. Pokud ovšem jazyk vnímáme komplexněji a význam užití jazykových prostředků odvozujeme zejm. z parole, pak je situace poněkud jiná.¹⁰ Otázkou nyní je, zda nebyl použit špatný příklad, příp. zda jsem tím, že jsem příklad uvedl, nepopřel celou snahu o propojení kontextu a metafory (jejímž základem je polysémické slovo) pomocí rozuměním vyjádřených parol ve větách a užitím polysémie. Příklad je nutné prověřit opětovným oddělením parole (resp. významů ve větách) a polysémie s vědomím, že se již pohybujeme v prostředí metafor.

Nejprve celý příklad z pohledu polysémie. „Kořen“ je fenomén (a jednoduše slovo) z přírody. Je možné si na něj sáhnout a zkrátka se jedná o fenomén empiricky zachytitelný. Takový pojem je nám (jako lidem) bližší, protože vyžaduje jen základní kognitivní funkce. Jeho význam je v zásadě v kořenu stromu. Dalším významem je např. kořen nosu – zde se již jedná o metaforu, byť opět spadá do kategorie empiricky zachytitelných věcí. Příkladů je samozřejmě více. Ale co příklad fenoménu tradice? Tradice je na rozdíl od pojmu kořenu normativní, „ideová“ a obtížněji zachytitelná, protože není vidět, nemůžeme si na ni sáhnout apod. Jediné, co můžeme, je zachycovat její projevy. Významem je např. tradice u rodu,

⁹ Drulák (2009: 69) upozornění na sloveso „být“ zachycuje primárně u Ricoeura.

¹⁰ Pokud je vztah mezi slovy v metafoře rovný a mezi slova můžeme dát rovnítko, pak námitkou může být, že slova odkazují k tomu samému významu a je zbytečné je zkoumat. Odpověď na námitku nabízí Ricoeur (2003: 85). Podle něj je důležité důsledně odlišovat smysl a význam – to jsem doposud dělal. Smysl je hlavní při porozumění textu při „boji horizontů“ (viz také výše). Význam je pak hlavním činitelem při referenci, která určuje vztah slova k autorovi promluvy. A o daný vztah jde především, protože ten je skrytý, je tím „mezi řádky“ a je tím, co lze odhalit pomocí metafor v textech. Tímto je hermeneutická spirála zajištěna a je „funkční“, protože není tautologická.

tradice u společnosti, historie jako tradice (což už je opět metafora) apod. Pokud to ještě zjednoduším: pojem tradice je hůře představitelný než pojem kořenů, a to také znamená, že představa kořenů má mnohem konkrétnější odraz (Sharp, Woodman & Hovenden 2005: 344).¹¹ Rozdíly jsou tedy evidentní a lze je demonstrovat na rozdílném postavení přírodních a společenských věd. V tomto případě je „kořen“ jako pojem (či předmět výzkumu) řešen především přírodními vědami a je lépe pochopitelný a tedy i vysvětlitelný. Pojem tradice je však pojmem z oblasti společnosti, kde je proměnlivost významů a vůbec fenoménů mnohem vyšší, na což jsem upozorňoval již v úvodu tohoto článku. V případě, že tedy zkoumáme v rámci sociálních věd, pak je třeba brát na toto „ztížení“ v poznávání ohled a také si uvědomit, že jakákoliv kategorie, která se týká společnosti, podléhá kontextu. A zde již do „hry“ vstupuje problém kontextu, který samo pojetí polysémie slova nemůže uspokojivě vyřešit. Pokud tedy neobjasníme kontext, pak ani s danou kategorií nelze správně pracovat, protože plně neobsáhneme její rozsah – jako význam metafory. Zkoumané kategorii tak ani nelze rozumět vůči obrazu textu, který je zkoumán. Lze tedy říct, že metafora je integrálně spjatá s výzkumem zvoleného diskurzu a jeho pravidel.

Nyní se na uvedený příklad s „kořeny“ podívám pohledem smyslu a významu věty. Kořeny jsou tradice – to je první zkoumaná věta a zároveň první metaforické vyjádření ve větě. Pokud vidíme strom a jeho kořeny, nebo kořen nosu, velmi těžko nás napadne propojovat tyto kořeny s tradicí. Důvodem je, že to v dané chvíli nepotřebujeme, protože před námi je konkrétní jev (kořen stromu nebo např. kořen nosu). Pokud se ale podíváme na větu: tradice jsou kořeny, pak dává širší abstraktní smysl, protože tradice je sama o sobě abstraktní a předpokládá se její uchopení v imaginaci (představivosti). U tradice obrazně nestojíme a nedíváme se na ni, ale můžeme si ji jen představit, a to mj. znamená, že si ji můžeme představit vždy jako „něco“. Pokud si představujeme „něco jako něco“, pak jsme se kruhem vrátili k metafoře. Metafora pak vždy má, doplňuji, zdrojovou a cílovou oblast (Drulák 2009: 60). V příkladu, který jsem uvedl, jsou zdrojovou oblastí kořeny, protože nesou původní význam a jsou tak na první pohled pochopitelnější.

Jak jsem se pokusil demonstrovat na příkladu – polysémie slova a kontext ve větě daný parolí jsou na sobě závislé fenomény, pokud je chápeme jako stavební kameny snahy o rozumění a odhalení pravidel diskurzu pomocí metafor (a jejich případné analýzy). Samo o sobě toto vysvětlení není vyčerpávající, protože zde absentuje popis metodologických kroků – bez nich přístup nelze aplikovat. Taková komplexnost však není záměrem tohoto článku, protože záměr tkví v upozornění na provázanost kontextu (a na něj navázaných pojmů) a metafory (a na ní navázaných pojmů), a tedy na jednotu v rámci vybraného přístupu v sociálních vědách. Pokud mám vše prozatím řečené shrnout (viz také graf č. 2), pak slovo a jeho významy tvoří základ představeného přístupu, ale bez kontextu, smyslu a významu, který je ukryt ve větě, není možné otázku po sociologické hermeneutice jako přístupu ke zkoumání posunout dále. To je dílčí závěr tohoto článku, který však rozhodně není originální. Přístup ke zkoumání je ale možné posunout dále především pomocí metafory, protože metaforu můžeme zkoumat jako rovné propojení dvou odlišných sfér zkušenosti, přičemž se zaměřujeme na charakter slova, který odkazuje buď k jevu empirickému, nebo normativnímu, a jeho významu v kontextu věty, případně přímo kontextu metafory. Na kontext není dobré zapomínat,

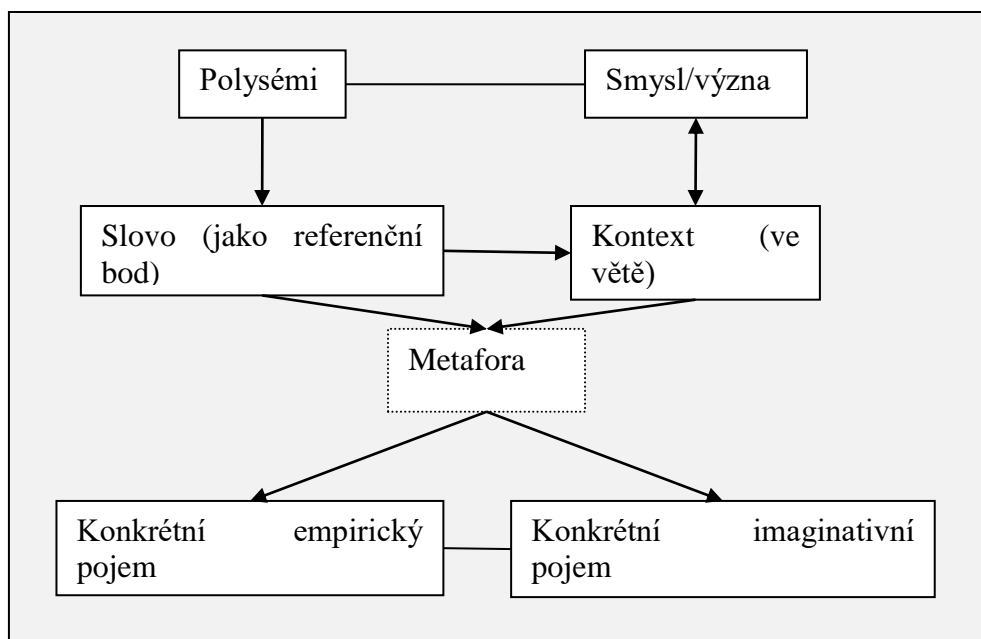
---

¹¹ Stojí za zdůraznění, že metafora je sama o sobě nominální. Ricoeur (2003: 74-75) tedy vyzdvihuje ve zkoumání tradici, kterou nastavil Leibniz.

protože metafora bez kontextu a bez smysluplného propojení není metaforou.¹² To je druhý dílčí závěr tohoto článku.

Graf č. 2: Metafora a vazba na kontextualizaci jako přístup

Zdroj: Zpracováno autorem.

Závěrem – metafora a hermeneutická spirála kontextů

Jakou souvislost má metafora s hermeneutickou spirálou – to je vhodná otázka pro závěrečné shrnutí. Především je nutné uvést, že metafory jsou, jak vyplývá z výše uvedeného, zvláštním druhem diskurzivních struktur (Drulák 2009: 59). Obecně jsou jednoduché a používáme je všichni při běžné komunikaci (Sharp, Woodman & Hovenden 2005: 345), ale mají svůj význam, pokud je zkoumáme v textech (promluvách). Souvislost mezi hermeneutickou spirálou a metaforou leží právě v textech, protože skryté významy (ve smyslu odkrývání kontextu parolí) v nich je možné zkoumat, a to pouze pokud interpretujeme jejich smysl/sdělení pomocí hermeneutické spirály. Konkrétní postup interpretace je pak věcí použité metodologie, kterou jsem v tomto článku odsunul stranou, protože šlo jen o přístup, nikoliv o konkrétní metody. Přístupem, který pak shrnuje dílčí konceptualizaci jednotlivých pojmů, je sociologická hermeneutika.

Sociologická hermeneutika jako přístup postačuje k identifikaci kontextů, kde se (skryté) významy vyskytují. Důvody jsou následující a jen shrnují již řečené. Protože jsou významy skryté, nutně musí propojovat minimálně dvě odlišné sféry odlišné zkušenosti (viz základní koncept metafor). Pokud odhalíme toto propojení, odhalíme i metaforu, která není na první

¹² Mohu uvést slavný příklad od Rudolfa Carnapa, byť je to logický pozitivista a flexibilitu pojmů, které umožňují metafory a kontext, neuznává (Maasen & Weingart 2000: 25). Carnap (1991: 630-631) formuluje větu Ceasar je prvočíslo jako zjevně nesmyslnou. Přesto by se mohlo zdát, že se jedná o metaforu (kvůli odkazu jednoho na druhé). Tato věta ale metaforou není, protože je skutečně nesmyslná – nepřináší propojením dvou sfér odlišné skutečnosti „novou informaci“, nový smysl (srov. Maasen & Weingart 2000: 20), a o to jde v analytickém přístupu především.

pohled zřejmá. Pokud odhalíme metaforu, odhalíme i její smysl a význam, protože odlišné sféry budou zřejmé (a smysluplné). Pokud odhalíme smysl a význam, pak můžeme snadněji hledat další metafory s podobným smyslem a významem, a to principem hermeneutické spirály. Díky hermeneutické spirále pak můžeme pomocí metafor připravit pole pro interpretativní metodologie společenských věd. Pak budeme moci odhalit i diskurz a skryté významy budou jasné a zřetelné. Takový přístup může sloužit především k analýze teorií a jejich ideologického zatížení, nebo odhalování úmyslů jakékoliv politiky, nebo odhalování zájmů vybrané sociální skupiny, apod. Sociologická hermeneutika v sobě obsahuje výše uvedený postup, je jako přístup použitelná na sociální (a politickou) sféru, a to především díky tomu, že odkazuje k práci s metaforami, díky nimž je možné rozlišovat konkrétní empirické a imaginativní pojmy.

Seznam použitých zdrojů

- ADJEI, S. B. (2013): Discourse analysis: Examining language use in context. *The Qualitative Report*, 18 (50): 1-10.
- BAERT, P. (2013): Pragmatism, realism and hermeneutics. *Foundation of Science*, 8: 89-106.
- BIELSKIS, A. (2005): *Towards a post-modern understanding of the political. From genealogy to hermeneutics*. New York: Palgrave Macmillan.
- CARNAP, R. (1991): Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka. *Filosofický časopis*, 39 (4): 622-643.
- DRULÁK, P. (2009): *Metafory studené války*. Praha: Portál.
- FRIEDMANOVÁ, M. (2005): Paul Ricoeur: Problém interpretácie a porozumenia. *Filozofia*, 60 (3): 192-197.
- GADAMER, H. G. (1994): *Problém dějinného vědomí*. Praha: Filosofia.
- GADAMER, H. G. (1998): Jazyk jako médium hermeneutické zkušenosti. *Filosofický časopis*, 46 (4): 597-603.
- GADAMER, H. G. (2000): Text a interpretace. *Reflexe*, 21: 5-35.
- GADAMER, H. G. (2004): From word to concept. The task of hermeneutics as philosophy. In: B. Krajewski, ed.: *Gadamer's repercussions. Reconsidering philosophical hermeneutics*. Berkeley, Los Angeles a London: University of California Press. Str. 1.14.
- GADAMER, H. G. (2010): *Pravda a metoda I. Nárys filozofické hermeneutiky*. Praha: Triáda.
- HAMILTON, P. (1996): *Historicism*. London a New York: Routledge.
- CHENARI, M. (2009): Hermeneutics and theory of mind. *Phenomenology Cogn. Science*, 8: 17-31.
- KEARNEY, R. (1991): Between tradition an utopia: The hermeneutical problem of myth. In: D. Wood, ed.: *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation*, London a New York: Routledge. Str. 55-73.
- LAKOFF, G. / JOHNSON, M. (2002): *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host.
- MAASEN, S. / WEINGART, P. (2000). *Metaphors and the dynamics of knowledge*. London a New York: Routledge.
- PLUNKETT, D. (2011): Expressivism, representation, and the nature of conceptual analysis. *Philosophical Studies*, 165: 15-31.
- RICOEUR, P. (1991): Discussion: Ricoeur on narrative. In: D. Wood, ed.: *On Paul Ricoeur. Narrative and interpretation*, London a New York: Routledge. Str. 160-187.
- RICOEUR, P. (2000): *Čas a vyprávění*. Praha: Oikymenh.
- RICOEUR, P. (2003): *The rule of metaphor*. London a New York: Routledge.
- RICOEUR, P. (2004): *Úkol hermeneutiky. Eseje o hermeneutice*. Praha: Filosofie.
- SHARP, H. / WOODMAN, M. / HOVENDEN, F. (2005): Using metaphor to analyse qualitative data: Vulcans and humus in software development. *Empirical Software Engineering*, 10: 343-365.

SCHMIDT, L. K. (2006): *Understanding hermeneutics*. Durham: Acumen.

TAYLOR, G. H. (2011): Understanding as metaphoric, not a fusion of horizons. In: F. J. Mootz & G. H. Taylor, eds.: *Gadamer and Ricoeur. Critical horizons for contemporary hermeneutics*, London a New York: Continuum. Str. 104-118.

WEBER, M. (1998): *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikoymenh.

WHITE, H. (1991): The metaphysics of narrativity: time and symbol in Ricoeur's philosophy of history. In: D. Wood, ed.: *On Paul Ricoeur. Narrative and interpretation*, London a New York: Routledge. Str. 140-159.